

УДК 378.371.159

Пустовалов І.В.

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ ІЗ СІМЕЙ ПОВТОРНОГО ШЛЮБУ

Пустовалов І.В. Психологічні умови розвитку ціннісно-смыслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу. У статті висвітлено психологічні особливості розвитку особистості підлітків, де особливу увагу приділено обґрунтуванню доцільності спеціального вивчення ціннісно-смыслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу.

Констатовано, що у підлітків із сімей повторного шлюбу недостатній, переважно низький рівень розвитку як окремих компонентів ціннісно-смыслової сфери особистості, так і ціннісно-смыслової сфери загалом.

Описано структуру програми психологічного сприяння розвитку ціннісно-смыслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу, в якій окреслено особливу роль тренера-фасилітатора при роботі з підлітками із сімей повторного шлюбу, а також констатовано основні показники її ефективності.

Ключові слова: ціннісно-смыслова сфера, підлітки, сім'я першого шлюбу, сім'я повторного шлюбу, психологічне сприяння розвитку ціннісно-смыслової сфери, тренер-фасилітатор.

Пустовалов І.В. Психологические условия развития ценностно-смысловой сферы личности подростков из семей повторного брака. В статье освещены психологические особенности развития личности подростков, где особое внимание уделено обоснованию целесообразности специального изучения ценностно-смысловой сферы личности подростков из семей повторного брака.

Констатировано, что у подростков из семей повторного брака недостаточный, преимущественно низкий уровень развития как отдельных компонентов ценностно-смысловой сферы личности, так и ценностно-смысловой сферы в целом.

Описана структура программы психологического содействия развитию ценностно-смысловой сферы личности подростков из семей повторного брака, в которой указана особая роль тренера-фасилітатора при работе с подростками из семей повторного брака, а также констатированы основные показатели ее эффективности.

Ключевые слова: ценностно-смысловая сфера, подростки, семья первого брака, семья повторного брака, психологическое содействие развитию ценностно-смысловой сферы, тренер-фасилітатор.

Постановка проблеми. У психологічних дослідженнях останніх років зазначається, що у підлітковому віці ціннісно-смыслові орієнтації особистості являють собою динамічну систему, що знаходиться на етапі становлення. У підлітковому віці можливий позитивний вплив завдяки психологічному сприянню розвитку в умовах навчального процесу, спираючись на провідний вид діяльності цього віку [17]. Крім того, зазначається пріоритетність цілеспрямованого формування ціннісно-смыслової сфери (ЦСС) підлітків за допомогою спеціально розроблених принципів психологічного впливу, що обумовлює смыслову ампліфікацію цінностей старших підлітків, а це, у свою чергу, дозволяє співвідносити індивідуальні плани особистісної життєдіяльності з гуманістичними смислами загальнолюдського буття [5].

А. Сірій відзначає, що старший шкільний вік найбільш сенситивний до виникнення ціннісно-смыслових орієнтацій як стійкої властивості особистості, що сприяє становленню світогляду та осмисленому ставленню до оточуючої дійсності, здатності до саморефлексії тощо. У цей період особистісного розвитку смисли формуються в певну систему, що характеризується динамічністю, ієрархічністю і стійкістю, яка опосередковує подальший розвиток ціннісних орієнтацій, світогляду, ідентичності [18].

Підлітковий вік є початком пубертатного періоду, що відповідає статево дозріванню. У цей час під впливом конституціональних зрушень у підлітків формується нове уявлення про самого себе та завдяки чому, під дією фізіологічних та психологічних змін, у підлітковому віці формується нове усвідомлення самого себе, відбувається переорієнтація цінностей, що впливає на формування ціннісно-смыслової сфери в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своєму дослідженні А. Стойлік приходить до висновку, що структура ціннісних орієнтацій підлітків у крайніх полюсах їх ієрархії є загальною для сучасної підліткової субкультури і в цілому не залежить від приналежності хлопчиків та дівчат до певної соціальної верстви, що значно відрізняє сучасну суспільну ситуацію від 80-х років минулого століття, коли у підлітковому віці визначалось домінування загальнолюдських цінностей [19].

У той же час С. Молчанов розглядає ціннісно-смыслову сферу підлітків як функцію соціальної ситуації розвитку та відзначає наявність відмінностей у моральній орієнтації підлітків на справедливість або турботу залежно від контекстів, що утворюють соціальну ситуацію розвитку, які знаходять відображення в структурі ціннісної сфери, моральних судженнях і вирішенні моральних дилем [12].

Проведений теоретичний аналіз літератури дав змогу встановити, що існує доволі велика кількість програм тренінгів, спрямованих на різні аспекти особистісного розвитку підлітків. Водночас, спеціальних тренінгових програм, призначених для розвитку ціннісно-смыслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу, виявлено не було. Це визначило **мету нашої роботи** – розробити програму

психологічного сприяння розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу та провести аналіз її ефективності.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. За результатами теоретичного аналізу наукових джерел та констатувального етапу нашого емпіричного дослідження виявлено недостатній, переважно низький рівень розвитку як окремих компонентів ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу, так і ціннісно-сміслової сфери загалом. Зокрема, встановлено, що значній кількості підлітків із сімей повторного шлюбу властиві: недостатній рівень розвитку суттєвих для даного вікового періоду особистісних потреб (у спілкуванні, дружбі, духовному вдосконаленні, прийнятті та підтримці з боку дорослих тощо), емоційної оцінки життя та позитивного ставлення до оточення; недостатньо усвідомлювана цінність взаємодії з оточуючими, у тому числі з батьками; недостатньо розвинута осмисленість та емоційність життя, несформована смисложиттєва мета, неадекватність самооцінки та невпевненість у собі.

Тому для розв'язання проблеми розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу проведено формувальний експеримент, який мав на меті розроблення та експериментальну перевірку ефективності програми психологічного супроводу розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості у цих підлітків.

Для досягнення поставленої мети формувального експерименту висунуті й послідовно виконані такі завдання:

1) проаналізувати зміст існуючих тренінгових програм і спецкурсів щодо особистісного розвитку підлітків загалом та ціннісно-сміслової сфери зокрема, а також оптимізації взаємовідносин їх з батьками;

2) систематизувати проблеми розвитку кожного компонента ціннісно-сміслової сфери та визначити засоби та шляхи щодо їхнього розв'язання;

3) розробити та впровадити програму психологічного супроводу, яка сприятиме оптимальному розвитку всіх компонентів ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу;

4) провести аналіз ефективності впровадженої програми психологічного супроводу розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу.

Насамперед проаналізовано тематичний зміст існуючих тренінгових програм та спецкурсів, що призначені для розвитку як окремих (лідерство, моральні якості, упевненість у собі, комунікативні навички, сімейне спілкування та ін.), так і загальних (взаємовідносини у сім'ї, особистісне зростання та ін.) якостей особистості підлітків та особливостей їх взаємодії з батьками. Аналіз показав, що в цих програмах взагалі відсутні тематичні напрями, які безпосередньо стосуються проблем виховання та розвитку особистості підлітків у сім'ях повторного шлюбу, а також поведінці та взаємодії підлітків з батьками в таких сім'ях. Проте всі ці програми зазначають підлітковий період як сензитивний вік, що є оптимальним для формування та розвитку основних особистісних якостей загалом, так і її ціннісно-сміслової сфери, зокрема.

Отже, спираючись на результати констатувального етапу емпіричного дослідження, визначено та систематизовано проблеми у розвитку кожного компонента ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу та визначено засоби та шляхи щодо їх подолання (*табл. 1*).

Організаційна складова формувального етапу дослідження, що пов'язана з авторською програмою психологічного супроводу розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу, визначає принципи, психологічні умови, форми та методи роботи, підходи до розробки методичних рекомендацій для психологів та соціальних педагогів системи освіти, вчителів загальноосвітніх шкіл школи, які сприятимуть процесам цього розвитку.

О. Лідерс зазначає, що тренінги з підлітками мають бути орієнтовані на нормативні віково-психологічні проблеми підліткового віку [10], тому при організації групової роботи було враховано особливості вікового розвитку учасників тренінгової групи [1; 6; 7; 9 та ін.].

Ураховуючи специфічність категорії учасників групи (підлітки з сімей повторного шлюбу), програму психологічного сприяння розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу передбачалось реалізувати в умовах фасилітативного впливу з боку тренера-фасилітатора у формі інтенсивного, спеціально організованого групового тренінгу. Специфіка такого тренінгу дозволяє в процесі групової роботи надати підліткам значну свободу для моделювання напряму особистісного розвитку та реалізації власних цілей, що сприяє як актуалізації проблем розвитку компонентів ціннісно-сміслової сфери особистості, так і їхньому розв'язанню.

Тому при впровадженні програми психологічного сприяння розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу, враховуючи специфічність учасників тренінгової групи, головним завданням тренера-фасилітатора було створення атмосфери прийняття, довіри, безпеки, сприяння зростанню групової згуртованості й формуванню колективного суб'єкта у її учасників. Традиційне правило роботи тренінгової групи – добровільність участі, що певним чином сприяло створенню ситуації невизначеності, тому тренер-фасилітатор виконував як функцію полегшення міжособистісної комунікації, так і функцію «провокаційного» зіткнення особистісних пріоритетів. Отже, вищевикладені умови щодо створення ситуації невизначеності стимулювали підлітків до постійного творчого осмислення і переосмислення власної особистісної позиції у життєвому середовищі, де ситуація невизначеності конструювалася як зона найближчого їхнього розвитку. На думку П. Лушина, навички творчого мислення можуть розвиватись завдяки атмосфері свободи і наявності можливості робити що-небудь самостійно, за власним бажанням, без примусу, тому створення відповідної атмосфери сприяння можливо в умовах фасилітації [11].

**Психологічні механізми та засоби розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків
із сімей повторного шлюбу**

Компоненти ЦСС	Стан, що потребує корекції	Психологічні механізми	Форми роботи	Результати впливу
Мотиваційно-потребовий	Недостатньо сформовані і розвинуті потреби та установки, притаманні віковому періоду; недостатня збалансованість і гармонійність розвитку значущості саморозвитку (духовного, фізичного, пізнання) в ієрархії потреб, низька життєва мотивація	ідентифікація, рефлексія, ціннісне самовизначення	психотехнічні вправи, робота у малих групах, індивідуальна робота, групова робота	добра обізнаність підлітка у світі потреб; усвідомлення власних мотивів
Емоційно-оцінювальний	Низький рівень емоційної зрілості; недостатньо сформоване вміння приймати й розуміти свій емоційний стан та стан інших людей, адекватно усвідомлювати свої та чужі переваги й недоліки; нерозвинена здатність емоційної оцінки життя та позитивного ставлення до оточення на основі переважання сприятливої спрямованості на: допомогу оточуючим, спілкування, діяльність, пізнання, вміння сприймати і розуміти емоційний стан, приймати і передавати невербальну інформацію, уміння вислухати і зрозуміти співрозмовника, здатність до прийняття рішень; пасивне ставлення до життя та діяльності; підвищена гедоністична установка	емоційне переживання, емоційна оцінка, емоційна спрямованість, інтеріоризація	психотехнічні вправи, робота у малих групах, індивідуальна робота, групова робота	прийняття підлітком цінностей, вміння розуміти емоційний стан інших людей та контролювати власний
Поведінковий	Недостатньо розвинута готовність позитивно реалізувати основні вікові потреби у ціннісному ставленні та взаємодії з оточуючими, у тому числі і з батьками; недостатньо сформована комунікативна спрямованість взаємовідносин з батьками, особливо з батьком; конфліктне сприйняття та ставлення до оточуючих; недостатньо сформований інтерес до спільної діяльності, організація власної діяльності при роботі в групі	ціннісне ставлення до оточення, екстеріоризація	психотехнічні вправи, робота у малих групах, індивідуальна робота, групова робота	безконфліктні стосунки з оточуючими, задоволення стосунками з батьками і оточенням, розвинута емоційна близькість з батьками
Смислоутворювальний	Недостатньо розвинута осмисленість та емоційність життя (цілеспрямованість, пошукова активність, оптимізм, життєва апатія, знижений рівень процесу життя та його емоційного насичення, результативність життя та контроль його процесів); несформованість життєвої мети, знання себе (самоусвідомлення, самоконтроль); неадекватність самооцінки, невпевненість у собі	смислоутворення, ціннісне орієнтування, усвідомлення, інтеріоризація	психотехнічні вправи, робота у малих групах, індивідуальна робота, групова робота	адекватна самооцінка, усвідомленість життєвих перспектив, наявність цілей

Структура програми тренінгу складається з чотирьох взаємопов'язаних тематичних модулів:

- 1 модуль. *Потреби та мотиви підліткового віку.*
- 2 модуль. *Емоції та цінності в житті підлітків.*
- 3 модуль. *Цінність взаємодії з іншими.*
- 4 модуль. *Смисл життя і майбутнє.*

Кожне заняття модулю складається з трьох частин: вступна частина (розминка), основна частина (робоча) та завершення. Вступна частина і завершення зазвичай займають приблизно по чверті всього часу заняття. Близько половини часу найчастіше приділяється власне роботі.

Тренінгова програма психологічного сприяння розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу включає до себе активні методи і прийоми групової роботи: психогімнастичні вправи, сюжетно-рольові ігри, аналіз ситуацій (кейс-метод), рухливі ігри, індивідуальну і

групову рефлексію, а також методики арт-терапії та медитативно-релаксаційні вправи [1–4; 6; 8; 13; 14; 15; 20 та ін.]. Саме ці прийоми дозволяють реалізувати принципи програми психологічного сприяння, в основі яких лежить активний, дослідницький характер поведінки учасників, а також завдяки створенню тренером-фасилітатором процесу переживання групою ситуацій невизначеності, що є реакцією на недирективний спосіб управління ним груповою взаємодією.

Ефективність програми психологічного сприяння розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу визначалася за основними показниками, до яких можна віднести:

– значущість саморозвитку (духовного, фізичного, пізнання та ін.) в ієрархії вікових потреб та активна життєва мотивація;

– позитивне емоційне сприйняття процесу життя, емпатія, здатність розпізнавати емоції інших людей та контролювати власний емоційний стан, комунікація, прийняття соціально значущих цінностей;

– безконфліктні стосунки з оточуючими, толерантне ставлення до них, задоволеність стосунками з іншими людьми, у тому числі і з батьками, та емоційна близькість з ними;

– адекватна самооцінка, усвідомлене ставлення до життя, наявність цілей та життєвих перспектив.

З метою оцінки ефективності розробленої програми проведений порівняльний аналіз результатів дослідження до та після проведення формуального експерименту в експериментальній і контрольній групах.

Для апробації експериментальної програми психологічного супроводу розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу були сформовані дві групи із учнів 9-х класів гімназії № 109 м. Києва. Всього в апробації взяли участь 80 підлітків, з яких 40 осіб утворили експериментальну групу, в межах якої впроваджено авторську програму, і 40 – контрольну. Загальна тривалість всього курсу – 72 години, з них 48 – аудиторних, 20 – самостійна робота та 4 години лекційно-семінарські заняття з батьками підлітків та вчителями, які мають з ними безпосередній контакт. Заняття з підлітками проводились один раз на тиждень (2 години) під час класної години за узгодженням з адміністрацією навчального закладу, форма занять – групова. Робота з батьками проводилась під час батьківських зборів, а з вчителями під час педагогічної наради.

Заняття в групах були сплановані таким чином, щоб можливо було витримати «чистоту» формуального експерименту. В експериментальній групі програма реалізовувалась паралельно навчальному процесу, проте у контрольній групі навчальний процес носив виключно традиційний характер, тобто в процесі навчання не було передбачено проведення додаткових занять, які могли б сприяти розвитку компонентів ціннісно-сміслової сфери їх особистості. Також хочеться зазначити, що групи комплектувалися на добровільній основі, проводилися заняття як з різностатевими так і з гомогенними групами, до групи включалися учасники з невеликою різницею у віці.

Досліджувані з експериментальної та контрольної груп не відрізнялися за віком, статтю та класом навчання.

Формувальний експеримент тривав упродовж 2014–2015 рр. Статистичне опрацювання результатів апробації програми здійснювалося за допомогою програмного пакета SPSS 20.0 for Windows.

Результати порівняльного аналізу рівнів розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу в експериментальній і контрольній групах першого (до початку формуального експерименту) та другого (після завершення формуального експерименту) зрізів подано в *табл. 2* у відсотковому відношенні до чисельності кожної групи.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз за рівнями розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу в експериментальній і контрольній групах до початку та після проведення експерименту

Групи	Рівні розвитку (кількість досліджуваних, у %)					
	До формуального експерименту			Після формуального експерименту		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Експериментальна	57,5	42,5	0,0	20,0*	70,0*	10,0*
Контрольна	52,5	47,5	0,0	47,5	52,5	0,0

* відмінності значущі на рівні $p < 0,01$

Проведений аналіз результатів упровадження програми психологічного сприяння розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу довів її ефективність. Такі висновки підтверджуються результатами першого та другого зрізів експериментальної групи, де були зафіксовані статистично значущі відмінності у рівнях розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу. Так, до формуального експерименту, як у контрольній так і експериментальній групах високого рівня розвитку не було виявлено ні у одного респондента. Натомість після проведення програми психологічного сприяння розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості

підлітків в сім'ях повторного шлюбу, відбулося зростання високого рівня до 10,0 % та зменшення низького рівня з 57,5 % до 20,0 % (відмінності за критерієм знаків є статично значущими, $p < 0,01$). Середній рівень збільшився з 42,5 % до 70,0 %.

У той же час у контрольній групі, на підставі порівняння результатів першого та другого зрізів, констатовано незначну розбіжність, що не є статистично значущою та в цілому не позначається на рівнях розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу. Так, відзначається відсутність підлітків з високим рівнем розвитку, дещо збільшився середній рівень з 47,5 % до 52,5 %, проте низький рівень розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу має і досі великий відсоток підлітків (47,5 %), хоча і є тенденція до зниження на 5 %.

Подальший порівняльний аналіз результатів дослідження першого (до початку формуального експерименту) та другого (після завершення формуального експерименту) зрізів в експериментальній та контрольній групах був спрямований на вивчення змін у рівнях розвитку окремих компонентів ціннісно-сислової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу: мотиваційно-потребового, емоційно-оцінювального, поведінкового та смислоутворювального.

За результатами порівняльного аналізу даних першого та другого зрізів експерименту показано значні зміни, які є статистично значущими, в рівнях розвитку поведінкового компонента ціннісно-сислової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу в експериментальній групі (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняльний аналіз за рівнями розвитку поведінкового компонента ціннісно-сислової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу у експериментальній і контрольній групах до початку та після проведення експерименту

Групи	Рівні розвитку (кількість досліджуваних, у %)					
	До формуального експерименту			Після формуального експерименту		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Експериментальна	77,5	20,0	2,5	45,0*	40,0*	15,0*
Контрольна	72,5	25,0	2,5	67,5	27,5	5,0

* – відмінності значущі на рівні $p < 0,01$

Слід сказати, що за результатами констатувального експерименту нашого дисертаційного дослідження, саме цей компонент характеризувався найнижчими показниками. Проте, як ми бачимо з табл. 3, після проведення формуального експерименту в експериментальній групі показники високого рівня зросли з 2,5 % до 15,0 %, показники середнього рівня з 20,0 % до 40,0 %, а показники низького рівня – знизились з 77,5 % до 45,0 % ($p < 0,01$).

Водночас у контрольній групі за результатами аналізу результатів експерименту першого (до початку формуального експерименту) та другого (після завершення формуального експерименту) зрізів виявлено незначні зміни, які не є статистично значущими. Отже, високий рівень розвитку поведінкового компонента ціннісно-сислової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу збільшився з 2,5 % до 5,0 %, дещо збільшилась кількість досліджуваних з середнім рівнем з 25,0 % до 27,5 %. Проте низький рівень розвитку поведінкового компонента ціннісно-сислової сфери особистості цих підлітків так і залишився з високими відсотковими показниками – 67,5 %.

Водночас привертає увагу той факт, що подібні результати отримано також і по змінам у рівнях розвитку мотиваційно-потребового, емоційно-оцінювального та смислоутворювального компонентів ціннісно-сислової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу. Так, зокрема, констатовано, що у експериментальній групі між результатами першого (до початку формуального експерименту) та другого (після завершення формуального експерименту) зрізів зафіксовані статистично значущі відмінності ($p < 0,01$) у змінах в рівнях розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу. На відміну від експериментальної групи показники змін рівнів розвитку в контрольній групі мають незначні зміни, які не є статистично значущими, або мають зміни лише на рівні тенденції.

Таким чином, підводячи підсумок, можна констатувати, що в цілому проведений порівняльний аналіз результатів дослідження розробленої програми психологічного сприяння показав значні позитивні зміни у розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітків експериментальної групи, що підтверджує актуальність досліджуваної проблематики та доцільності навчання психологів в системі вищої освіти методології використання вищезазначеної програми, а також впровадження її в роботи психологів у системі освіти, психологічних тренінгових центрах тощо.

Висновки. Ураховуючи специфіку підліткового віку, особливості категорії досліджуваних, результати констатувального експерименту, визначено основні показники розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу: 1) значущість саморозвитку (духовного, фізичного, пізнання та ін.) в ієрархії вікових потреб; 2) активна життєва мотивація, позитивне емоційне сприйняття процесу життя; 3) емпатія, здатність розпізнавати емоції інших людей та контролювати власний емоційний стан; 4) цінність безконфліктної та толерантної взаємодії з іншими людьми, у тому числі з батьками,

емоційна близькість з ними; 5) усвідомлене ставлення до життя, наявність цілей та життєвих перспектив, їх адекватна самооцінка.

Розроблено та впроваджено програму психологічного сприяння розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу, яка складалась з чотирьох модулів: Модуль 1 «Потреби та мотиви підліткового віку», що націлений на розвиток у підлітків із сімей повторного шлюбу базових уявлень про загальнолюдські потреби та їхні вікові специфіки, методів самопізнання та самовдосконалення, вміння орієнтуватись у світі власних потреб, самоконтролю власної мотиваційної спрямованості, а також стимуляцію до прагнення самовиховання і самовизначення; Модуль 2 «Емоції та цінності в житті підлітків», що спрямований на аналіз емоційної (почуття, емоції та ін.) та ціннісної (ієрархія цінностей) сфер особистості, розширення знань учасників про цінності, почуття та емоції інших людей, а також розвитку навичок керувати своїми почуттями та емоційними станами, розвиток емоційної зрілості, толерантності та корегування ієрархії особистісних ціннісних пріоритетів; Модуль 3 «Цінність взаємодії з іншими людьми», націлений на аналіз різних стилів взаємодії з оточуючими, визначення ефективних засобів взаємодії, яка заснована на ціннісному, демократичному, толерантному ставленні до оточуючих у тому числі і до батьків, орієнтації на досягнення емоційної близькості з батьками; Модуль 4 «Смисл життя і майбутнє...», який спрямований на актуалізацію в підлітків прагнення до пошуку та реалізації власного смислу життя на основі розвитку адекватної самооцінки себе, ціннісних орієнтирів життєвої програми та наявності життєвих цілей.

Проведений аналіз результатів впровадження програми психологічного сприяння розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу довів її ефективність. Ці висновки підтверджуються результатами першого та другого зрізів експериментальної групи, де були зафіксовані статистично значущі відмінності у рівнях розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу. Так, до формувального експерименту як у контрольній, так і в експериментальній групах високого рівня розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості не було виявлено в жодного респондента. Натомість після проведення програми психологічного супроводу розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу визначено статистично значущі зміни ($p < 0,05$) у загальному рівні розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості в експериментальній групі, у той час як у контрольній групі таких змін зафіксовано не було.

Перспективи подальших досліджень. За результатами дослідження констатовано, що проведений порівняльний аналіз результатів дослідження до та після проведення розробленої програми психологічного сприяння розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу показав значні позитивні зміни, як окремих компонентів, так і ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу загалом. Дані результати підтверджують актуальність досліджуваної нами проблематики, проте надалі потрібно більш поглиблені дослідження, як феномену сім'ї повторного шлюбу, так і чинників, що впливають на виникнення психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери підлітків, що в них виховуються. Відповідно до вищезазначеного, стає актуальною доцільність відповідного навчання психологів у процесі професійної підготовки, а також впровадження програми у роботу практичних психологів системі освіти, психологічних тренінгових центрів тощо.

Список використаних джерел

1. Анн Л. Ф. Психологический тренинг с подростками / Л. Ф. Анн. – СПб. : ООО «Питер Пресс», 2007. – 271 с.
2. Багин В. В. Игра в учебном процессе : учеб. пособ. / В. В. Багин, Н. Д. Савченко, Т. А. Терехова, Н. А. Лоншакова. – Чита : ЧитГТУ, 1999. – 63 с.
3. Большаков В. Ю. Психотренинг: Социодинамика. Упражнения. Игры / В. Ю. Большаков – СПб. : Социально-психологический центр, 1996. – 380 с.
4. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга: учеб. пособ. / И. В. Вачков. – М. : Ось-89, 2000. – 224 с.
5. Видинеева О. В. Особенности ценностных ориентаций и условия их формирования в старшем школьном возрасте : дисс. канд. психол. наук : спец. 19.00.07 « Педагогическая психология» / О. В. Видинеева ; Моск. откр. соц. ун-т. – М., 2003. – 186 с.
6. Грецов А. Г. Тренинги развития с подростками: Творчество, общение, самопознание / А. Г. Грецов. – СПб. : Питер, 2011. – 416 с.
7. Емельянова Е. В. Психологические проблемы современного подростка и их решение в тренинге : монография / Е. В. Емельянова. – СПб. : Речь, 2008. – 336 с.
8. Кипнис М. Ш. 128 лучших игр и упражнений для любого тренинга / М. Ш. Кипнис. – М. : Еврознак, 2009. – 317 с.
9. Кэррел С. Групповая психотерапия подростков / С. Кэррел. – СПб. : Питер, 2002. – 224 с.
10. Лидерс А. Г. Психологический тренинг с подростками / А. Г. Лидерс – М. : Академия, 2004. – 256 с.
11. Лушин П. В. Учимся фасилитировать : метод. пособие для учителей школ, студентов пед. спец., преподавателей / П. В. Лушин, З. А. Ржевская, Е. Г. Данникова, Н. А. Колтко, О. А. Миненко. – Кировоград, 2003. – 52 с.
12. Молчанов С. В. Особенности ценностных ориентаций личности в подростковом и юношеском возрастах / С. В. Молчанов // Психологическая наука и образование. – 2005. – №3. – С. 16–25
13. Осипова А. А. Общая психокоррекция / А. А. Осипова. – М. : Творческий центр, 2000. – 512 с.
14. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1989. – 216 с.
15. Пидкасистый П. И. Технология игры в обучении и развитии : учебное пособие / П. И. Пидкасистый, Ж. С. Хайдаров – М. : МПУ, 1996. – 269 с.

16. Прутченков А. С. Трудное восхождение к себе. Методические разработки и сценарии занятий социально-психологических тренингов / А. С. Прутченков. – М. : Российское педагогическое агентство, 1995. – 140 с.
17. Романова Э. Н. Развитие ценностных ориентаций подростков в образовательном пространстве школы : автореф. дисс. канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Нижегород. гос. пед. ун-т. – Н. Новгород, 2012. – 25 с.
18. Серый А. В. Психологические механизмы функционирования системы личностных смыслов / А. В. Серый – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2002. – 183 с.
19. Стойлик А. Ю. Вариативность ценностных ориентаций современных старшеклассников : дисс. канд. психол. наук., спец.: 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / А. Ю. Стойлик. – М. : Моск. гор. псих.-пед. ун-т, 2004. – 175 с.
20. Цзен Н. В. Психотренинг: игры и упражнения / Н. В. Цзен, Ю. В. Пахомов. – [изд. 2-е, доп.]. – М. : Независимая фирма «Класс», 2001. – 272 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Ann L. F. Psihologicheskij trening s podrostkami / L. F. Ann. –SPb. : OOO «Piter Press», 2007. – 271 s.
2. Bagin V. V. Igra v uchebnom processe : ucheb. posob. / V. V. Bagin, N. D. Savchenko, T. A. Terehova, N.A. Lonshakova. – Chita : ChitGTU, 1999. – 63 s.
3. Bol'shakov V. Ju. Psihotrening: Sociodinamika. Uprazhnenija. Iгры / V. Ju. Bol'shakov. – SPb. : Social'no-psiologicheskij centr, 1996. – 380 s.
4. Vachkov I. V. Osnovy tehnologii gruppovogo treninga : ucheb. posob. / I. V. Vachkov. – M.: Os'-89, 2000. – 224 s.
5. Vidineeva O. V. Osobennosti cennostnyh orientacij i uslovija ih formirovanija v starsšem shkol'nom vozdaste : diss. ... kand. psihol. nauk: spec. 19.00.07 «Pedagogicheskaja psihologija» / O. V. Vidineeva; Mosk. otkr. soc. un-t. – M., 2003. – 186 с.
6. Grecov A. G. Treningi razvitija s podrostkami: Tvorcestvo, obshhenie, samopoznanie / A. G. Grecov. – SPb. : Piter, 2011. – 416 s.
7. Emel'janova E. V. Psihologicheskie problemy sovremennoho podrostka i ih reshenie v treninge : monografija / E. V. Emel'janova. – SPb. : Rech', 2008. – 336 s.
8. Kipnis M. Sh. 128 luchshih igr i uprazhnenij dlja ljubogo treninga / M. Sh. Kipnis. – M.: Evroznak, 2009. – 317 s.
9. Kjerrel S. Gruppovaja psihoterapija podrostkov / S. Kjerrel. – SPb. : Piter, 2002. – 224 s.
10. Lidere A. G. Psihologicheskij trening s podrostkami / A. G. Lidere. – M. : Akademija, 2004. – 256 s.
11. Lushin P. V. Uchimsja fasilitirovat': metod. posobie dlja uchitelej shkol, studentov ped. spec., prepodavatelej / P. V. Lushin, Z. A. Rzhetskaja, E. G. Dannikova, N. A. Koltko, O. A. Minenko. – Kirovograd, 2003. – 52 s.
12. Molchanov S. V. Osobennosti cennostnyh orientacij lichnosti v podrostkovom i junosheskom vozrastah / S. V. Molchanov // Psihologicheskaja nauka i obrazovanie. – 2005. – №3. – С. 16–25.
13. Osipova A. A. Obshhaja psihokorrekcija / A. A. Osipova. – M. : Tvorcheskij centr, 2000. – 512 s.
14. Petrovskaja L. A. Kompetentnost' v obshhenii. Social'no-psiologicheskij trening / L. A. Petrovskaja. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1989. – 216 s.
15. Pidkastyj P. I. Tehnologija igrы v obuchenii i razvitii : uchebnoe posobie / P. I. Pidkastyj, Zh. S. Hajdarov.– M. : MPU, 1996. – 269 s.
16. Prutchenkov A. S. Trudnoe voshozhdenie k sebe. Metodicheskie razrabotki i scenarii zanjatij social'no-psiologicheskikh treningov / A. S. Prutchenkov. – M. : Rossijskoe pedagogicheskoe agentstvo, 1995. – 140 s.
17. Romanova Je. N. Razvitie cennostnyh orientacij podrostkov v obrazovatel'nom prostranstve shkoly : avtoref. diss. ... kand. psihol. nauk: spec. 19.00.07 «Pedagogicheskaja psihologija» / Nizhegor. gos. ped. un-t. – N. Novgorod, 2012. – 25 s.
18. Seryj A. V. Psihologicheskie mehanizmy funkcionirovanija sistemy lichnostnyh smyslov / A. V. Seryj. – Kemerovo : Kuzbassvuzizdat, 2002. – 183 s.
19. Stojlik A. Ju. Variativnost' cennostnyh orientacij sovremennyh starsheklassnikov : diss. ... kand. psihol. nauk., spec.: 19.00.13 «Psihologija razvitija, akmeologija» / A. Ju. Stojlik. ; Mosk. gor. psih.-ped. un-t. – M., 2004. – 175 с.
20. Czen N. V. Psihotrening: igrы i uprazhnenija / N. V. Czen, Ju. V. Pahomov ; [izd. 2-е, dop.]. – M. : Klass, 2001. – 272 s.

Pustovalov, I.V. Psychological conditions for development of value-semantic sphere of step-family adolescents.

The article deals with the psychological characteristics of adolescent personality with special attention given to the value-semantic sphere of step-family adolescent personality.

Step-family adolescents have been found to have mainly low levels of development of both individual components of their value-semantic sphere and the general index of their value-semantic.

The author analyzes and systematizes the problems in the development of each component of the value-semantic sphere of adolescent personality in step-families and discusses the ways to solve them. The author also describes a special step-family adolescent personality value-semantic sphere development program, analyzes the role of trainers-facilitators in developing step-family adolescents' value-semantic sphere as well the main measures of the program's effectiveness.

The comparative analysis of the results obtained prior and after the application of the program found statistically significant positive changes in the general index of adolescents' value-semantic sphere in the experimental group, while in the control group such changes were absent.

Keywords: value-semantic sphere, adolescents, blood family, step family, psychological support for adolescents' value-semantic sphere development, trainer-facilitator.

Відомості про автора

Пуστοвалов Іван Вікторович, аспірант кафедри психології управління, старший викладач кафедри загальної та практичної психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», заступник директора Навчально-наукового інституту менеджменту та психології з виховної роботи ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, м. Київ, Україна.

Pustovalov, Ivan Victorovich, PhD student, senior lecturer, Dept. of General and Applied Psychology, Deputy Director, Educational and Scientific Institute of Management and Psychology at the University of Education Management of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: ivp75un@mail.ru